

Sayı: V

1949

TÜRK TARİH, ARKEOLOJYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ESKİ ESERLER VE MÜZELER
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TARAFINDAN YAYIMLANIR

İSTANBUL 1949 — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

İSTANBUL MÜZELERİ MÜDÜRÜ HALİL ETEM MERHUMUN ŞAHSİYETİ

Yazan: Aziz OGAN

Istanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü ve
Eski Eserleri Koruma Encümeni Başkanı

Halil Ethem Bey, vefatı tarihinden şimdiye kadar sekiz yıl geçtiği halde Müze mensubları onun aziz-hatırasını daima hürmetle anarlar. O, gerek müzelerin gelişmesi ve gerek şehrin anıtlarının korunması hususunda bir varlıktı. Merhum, tarihe atıkiyata ve İslâm meskûkâtına olan derin vukuf ve bilgisiyle tanınmış, yerli ve yabancıların sevgi ve saygılarını kazanmış ciddi bir ilim adamı idi. Ölümü yurdun ilim ve irfanı namına büyük bir kayıptır.

Halil Ethem, Sadırazam Etem paşanın oğlu, merhum Hamdinin küçük kardeşidir. 1861 de İstanbul'da doğmuş olup tahsilini İstanbulda yaptıktan sonra Berline Elçi tayin edilen babasıyla birlikte 1870 da Almanyaya gitmiş ve tahsilini orada, yüksek tahsilini de evvelâ Zürih'de müteakiben Viyana ve nihayet Bern Üniversitesinde ikmal eylemiş idi. Memlekete döndükten sonra Mülkiye ve Ticaret mekteplerinde Hendesei mülkiye ve Darüşşefakada muallimliklerde bulundu.

Kuvvetli maden ve Jeoloji alimi olan Bay Halil Etem, tarih ve arkeolojiye de derin bir mayıl ve sevgi ile bağlı idi. Zamanının bir kısmını bunların tetkik ve tettebbüüne hasretmişti. Bu yeni ilme intisabını yakinen bilen büyük biraderi Müzeler Müdürü Bay Hamdi, Halil Etemi 1892 de yanına muavin aldı ve mumâileyh 1909 tarihine kadar on yedi sene bu vazifede kaldıktan sonra İstanbul Şehireminliğine tayin olundu ise de burada altı aydan fazla kalmamış istifası vukubulmuştur.

10/Şubat/1910 da irtihal eden biraderi Hamdinin yerine Müzeler ve sanayii nefise mektebi müdüriyetlerini kabul ve deruhde etti ve tekaütlüğünü istediği 1/Mart/1931 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Bay Halil Etemi, Müdürlükten sonra da vefatına kadar müzede müteşekkil Eski Eserleri Koruma Encümenine âza olarak devam etmiş olduğunu ve İstanbul şehrinin tarihî ve mimarî âbidelerini ve bediyatını korumak hususunda da meşkûr hizmetlerde bulunduğunu görürüz.

Halil Etemin uzun seneler süren ve Müzeye olan büyük hizmetleri meyânında para ve madalya kolleksiyonunun zenginleşmesi hususundaki mütevaliyen sarfettiği mesayii de zikretmek lâzımdır. Adetleri birçok binleri aşan bu sikkelerin gayri musannef olan kısımlarının tertip ve ikmalî gerçi haleflerine müyesser olmuş ise de bu husustaki en büyük şerefin yine merhume ait olduğunu söylemek büyük bir kadırşinaslık olur.

Genel savaşta her memlekette az çok ilim işlerinin tevakkufa uğradığı sıralarda Halil Etem, hiç boş durmadı. Müzede yeni yeni tasnif ve teşhir işlerine girişti. Ve sanayii nefise mektebinin diğer bir binaya geçmesinden dolayı boşalan bina, (Eski Şark Müzesi) ittihaz edildi. Kadim Babil, Asur gibi hafriyat mevkilerinden gelip sandıklar içinde bulunanlar ile büyük binada olan Sumer, Hitit, Asur, Mısır ve diğer kavimlerin medeniyetlerine ait eserler bu binaya naklolunarak oniki salondan ibaret başlı başına büyük bir müze vücuda getirildi.

Bay Halil, bir ilim adamı olmakla beraber değerli bir organizatördü. Denebilir ki, biraderi Hamdi merhum nasıl müzelerin banisi olmuş ise müzelerde bugünkü tekâmül esaslarını kuran ve ileri götürmüş olan da Halil Etemdir.

Cumhuriyeti müteakip Müze haline getirilen ve 1924 de ziyaretçilere açılan Topkapı Sarayının mükemmel bir surette yapılan organizasyon ve tasnif işlerinde Halil Etemin yüksek bilgi ve zevki selimi cidden takdire layıktır. Sarayın muhtelif yerlerinde perakende bir surette duran 17 kütüphaneyi bir araya getirerek yeni kütüphane namı altında büyük bir müessese vücuda getiren ve bir takım tarihî vesikaları mahvolmaktan kurtararak bir intizam altına sokan merhum, tarih müntesiplerine bu suretle büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Sarayda mevcut kıymetli silâhların ilmî bir şekilde tasnif ve teşhiri için Münih silâh müzesinin âlim Müdürü M. Stocklein ile porselenlerin tasnifi işini de Dresden porselen Müzesi Müdürü M. Zimmermann'a tevdi etmişti.

Müzelerin şaheserler silsilesi namı altında çıkan neşriyatının ikinci kısmını teşkil eden Zimmermann'ın kaleme aldığı porselen kataloğu, bu Müzemizin porselen kolleksiyonunun yüksek kıymetini herkese tanıtmaya vesile olmuştur.

Bay Halil Etem faziletli ve her hareketinde ciddi bir şahsiyetti. Yegâne faaliyetini Müzelerin tekâmülüne hasretmişti. Mutlakiyet idaresi zamanında memleketten çıkarılmış eserlerin geriye gelmesini düşünür ve kombinezonlar arardı. Meselâ vaktiyle Viyanaya gitmiş eserlerin harbi umumî içinde bir kaçının İstanbula iadesine muvaffakiyet hasıl olmuştu.

Meşrutiyetten evvel hükümdarın iradesiyle bazı Avrupa Müzelerine verilen hediyelerden dolayı pek münfeil olmuştu. Ve bu infialini sırası geldikçe izhardan çekinmezdi. Hattâ Hükümet namına iştirak ettiği bir arkeoloji kongresinde hatibin biri, sözü müstakbel asariatika hafriyatına getirerek Memleketimizi telmih eder şekilde yeni yeni keşfiyattan, hariç Müzelerin de faydalanmaları isteğini açıklaması üzerine Halil Etem, derhal reisden söz alarak kendisine has bir tavırla ve yüksek sesle «Türkiyede Cumhuriyetin ilânındanberi bu gibi peşkeşlere kapılar kapanmış» olduğunu söylemiş ve bu fikrin tashihini istemişti. Halil Etem, ne şekilde olursa olsun en ufak bir antika parçasının bile memleket dışına çıkmasına taraftar değildi. Bu hususta biraderi Hamdi merhumun izi üzerinde yürümüştü.

Hiç unutmam, İstanbulun işgalinde Sarayburnunda bir ecnebi Devlet Kumandanının hafriyat yaptırdığı ve bazı eşyaya destires olunduğunu haber alan Halil Bey - büyük rütbeli bir kumandan olan bu zatı - makale sahibini göndererek Müzeye davet etti ve Generali yatak odasında kabul etti. Çünkü kendisi ağırca bir hastalık geçirmişti, doktorlar yataktan çıkmasına izin vermiyorlardı. Daveti hüsnü kabul ile gelen zata ilk söz olarak; «Afedersiniz General, sizin Sarayburnunda asarıatika hafriyatı yaptırmakta olduğunuzu işittim, böyle işler doğrudan doğruya Arkeologların işidir. İlim âleminde tenkidi mucib işlere girişmek istemiyeceğinizi tahmin ettiğim gibi hafriyat icrası da memleketin kanunlarına tabidir. Eğer orada beheméal hafriyat yapmak lüzumu var ise Türk Hükümetinden müsaade almak şarttır. Bu lâzimeye dikkat edilmesini hatırlatmak ve ricada bulunmak için sizi buraya kadar yordum, bu cür'etimi hastalığıma bağışlayın,» dedi. Ve bir gün sonra Binbaşı (S) (Bu zat General olduktan sonra emekliye ayrılmış olup halen İstanbulda ikamet etmektedir. Türklerin karagün dostu olan bu zata bir ecnebi dostumda rastlamaktayım) Generalin mektubunu Müzeye getirdiği gibi bulunan eserler de uzun bir seyahatten sonra Müzeye iade edildi.

İzmirin Yunanlılar tarafından işgali üzerine evvelce Amerikalıların Sart hafriyatında çıkarmış oldukları eserler Nevyork'a nakledilmişken Bay Halilin bu hususta gösterdiği şahsî teşebbüsü üzerine geriye çevrilmiştir.

Halil Etemin tarih ve atikiyata ait eserlerinin büyük bir kıymeti vardır. Von Berchem ile müştereken yazdıkları Sivas ve Divriki âbidelerine ait eser ile Kayseri şehri, Müzenin meskûkâtı islâmiye kataloğunun altıncı cildini teşkil eden Osmanlı Meskûkâtı ve Kurşun Mühürler Kataloğu ve 1307 de tab ettiği İlmî Maadin ve Tebakatularz, İngilizceden Türkçeye çevirdiği Düveli İslâmiyesi, Asarı Nakşiye Kolleksiyonu ve son zamanlarda yazdığı Yedikule, Topkapı Sarayı, Camilerimiz, Niğde klavuzu, Meskûkâtı İslâmiye İçin Bibliografı gibi eserlerle «Tarihi Osmanî Encümeni» mecmuasında çıkan makalelerin hemen hepsi derin birer tetkik mahsülüdür.

Dünya Müzeleri arasında büyük bir şöret kazanmış olan müessesenin müdürü olan Bay Halile, muhtelif müesseseler tarafından fahrî Profesör ve Doktor unvanı da verilmişti. Bu cümleden olmak üzere Darülfünunu Osmanî Ulumu Tabiye şubesinden çekilmesi üzerine 29. Ocak. 1326 da Maarif Nezareti tarafından fahrî müderris unvanı verilmiş, 1892 de Moskova Ulumu Tabiiye, Antropoloji ve Etnografı cemiyeti azalığına, 1924 de Berlin Asarıatika Enstitüsü aslı azalığına tayin, 1925 de Basel Üniversitesi tarafından fahrî Doktorluk unvanı verilmiştir. 1931 de İstanbul Üniversitesi fahrî müderrislik payesi verilmiş ve 1933 de Sidney Asarıatika Cemiyeti azalığına tayin edilmiş ve 1934 de Leipzig Üniversitesi tarafından fahrî Doktorluk unvanı verilmiştir.

Halil Etem, biraderi Hamdinin bin bir müşkülât ile tesis ettiği Sanayiî Nefise Mektebi müdürlüğünü de harp senelerine kadar ifa etmiştir. Gerçi; Halil Etem bir ressam olmadığı gibi eline bir resim fırçası bile almış değildir. Fakat gördüğü bir tablonun mensup olduğu écolu salâhiyetle

tafin edebilecek kadar mümarese sahibi idi. Yukarıda telifatı arasında saydığımız (Asarı Nakşiye Koleksiyonu) adıyla neşrettiği kıymetli eseriyle bize eski Türk ressamlarını ve onların eserlerini tanıtmıştır.

Halil Etem, mesleğe ait çıkan eserleri bilâ istisna okur, notlar alır ve hatalı yerler olursa müellifine samimiyetle söyler nazarı dikkatini celbederdi. Halil Etem seri yazar ve yazısını lüzumsuz ibarelerle süslemek gibi külfetlere katlanmazdı. Fransızca ve Almancayı da Türkçe kadar mükemmel yazardı. İngilizce de bilirdi. Düveli İslâmiyeyi bu lisandan Türkçeye çevirmiştir. Arabî ve Farişiyi de bu dillerde yazılmış kitabeleri hal ve kıraat için başkasının yardımına hacet görmeyecek kadar bilirdi. Merhum çok intizam seven bir zat idi. Haftada iki defa Müzede toplanan Eski Eserleri Koruma Encümenine muntazam devam ederdi.

Halil Etemin uzun seneler fasılasız surette devam eden muallimlik ve memuriyet hayatı her insana nasip olmayan pürüzsüz, temiz ve muvaffakiyetle doludur. Yüksek bir ilim adamı olduğu kadar ahlâk ve seciye itibarile de yüksek bir şahsiyet olan Halil Bey, muhatabı üzerinde bırakacağı ileri geri tesirleri aramıyarak hakikatı söylemekten çekinmez, sert mızacı bir zat idi. Huyunu yakinen bilmiyenler onun inatçı, daima münekkid, hâтта geçimsiz olduğunu sanırlar. Halbuki Halil Etem Bey, kendisini yakinen tanıyanlarca malûm olduğu üzere çok halûk ve munis, herkese karşı vefakâr ve merhametli bir insan idi.

Evet, düşündüğünü açıkça söyler; fakat, sözü kimseyi incitecek iz bırakmazdı. Çünkü kin ve garaz nedir, bilmezdi. Kendisinin iyiliğini görmüş fakat günün birinde nankör bir muamelesine hedef olduğu kimselere bile af ile mukabele edecek kadar olgun idi.

Yarım asırdan fazla ilmî ve idarî işlerin başında vücudunu yıpratmış olan Halil Bey, sinninin ilerlemiş olmasından, son zamanlarda en ufak bir şeyden müteessir ve münfeil olarak derhal istifasını verirdi. Merhumun bu hali bilindiği için Bakanlık makamında bulunan zatlar ona daima kıymet verirler, hürmet ederler ve gönlünü alırlardı. Necati, Vasıf, Cemal Hüsnü, Esad ve Dr. Reşit Galip Beyler onun Müzesinin başından ayrılmasını istememişlerdi. Hâтта Cemal Hüsnü, Bakanlık Müze işlerine baktığım sırada Halil Beye gönderilmek üzere bana dikte ettirdiği 16/9/1930 tarihli mektubunda: Müzeler müdürlüğünden çekilmek hakkındaki arzusundan dolayı Maarif Vekili sıfatile olmasa bile bir vatandaş sıfatile çok eza duyacağını ve bunu yapmaya eli varmayacağını söylemiş ve hâтта o vakit Müsteşar olan Emin Erişgil ile bana, Halil Beyin bütün isteklerinin yerine getirilmesini tenbih etmişti.

Halil Bey, memleket tebabet âleminde ihtisasiyle tanınmış biricik oğlu çocukluk arkadaşım Dr. Süleyman Ethemî kaybettiği dört senedenberi derin elem, payansız bir hüznün içinde idi. Süleymanın vefatı ona pek acı gelmiş ve zaten nazik olan sıhhati büsbütün muhtel olmuştu. Son aylarını yatakta geçirmişti. Kendisini sık sık yokladım. Son ziyaretimde üstadı zayıf, mecalsiz ve ümitsiz bir halde gördüm ve içimde derin bir sızı duymağa baş-

ladım. Bu büyük ilim adamı, yatağında doğrulmak ister gibi oldu. Fakat, kadir olamadı. Atatürkün sıhhatini sordu. Yanına sokulmamı istedi. Beni öperek hakkını helâl et, yavrum Aziz; belki de bu son görüşmemiz olacaktır, dedi... göz yaşlarımı kendine göstermek istemedim. Elini ve yüzünü öperek yanından ayrıldım. Hakikaten bu son görüşmemiz oldu...

Bir iki gün sonra bir taraftan büyük Atatürkün cenaze merasimi hazırlıkları yapılırken bütün ömrünü ilim ve tettebbu ile geçiren Halil Beyi de 1938 yılı Kasım ayının 13 ncü Perşembe günü ılık bir havada ebedi istirahatgâhına tevdi ediyorduk.

Müzedede gerek muavinliği ve gerek müdürlüğü esnasında yıllar süren bir mesai arkadaşlığının verdiği bir alışkanlık saikasıyla onun hayalini Müzenin bir köşesinde sezer gibi oluyorum.